

**ТРЫ ПСІХАТЫПЫ ЗАЛЁТНІКА
Ў БЕЛАРУСКІХ ПЕСНЯХ ПРА КАХАННЕ І ГЕНДЭР**

Як гэта ні дзіўна, беларускія любоўныя песні да гэтага часу так і не сталі аб'ектам спецыяльнага даследавання. У самым агульным плане яны разгледжаны ва ўступным артыкуле І. К. Цішчанкі да тома «Песні пра каханне» са зводу «Беларуская народная творчасць» (Мн., 1978). Шэраг старонак прысвяціў іх узнёсламу апісанню Н. С. Гілевіч у кнізе «Наша родная песня» (Мн., 1968). Іншым шляхам пайшоў у сваёй працы «Тайны народнай песні» (Мн., 1994) А. І. Гурскі, які прааналізаваў ідэйна-мастацкія асаблівасці звыш 120 любоўных песень, узятых са зборніка «Песні пра каханне». Усе даследчыкі так або інакш адзначалі высокія мастацкія якасці беларускіх любоўных песень. І. К. Цішчанка падкрэсліў, што вобразы двух галоўных герояў песень – дзяўчыны і хлопца «ўражваюць шырынёй мастацкага абагульнення і глыбінёй рэалістычнага выяўлення» [3, 5].

Сапраўды, вобраз хлопца з'яўляецца адным з галоўных, але каштоўнасць беларускіх любоўных песень трэба бачыць не толькі ў шырыні мастацкага абагульнення, а ў тым, што ў іх прадстаўлены разнастайныя тыпы залётнікаў. Паводзіны, думкі, размовы хлопцаў-залётнікаў сведчаць, што перад намі не адзін тыпаж, а некалькі. І калі І. К. Цішчанка зазначае сувязь характару хлопца з лепшымі рысамі беларускага народнага характару, то адразу паўстае пытанне аб крытэрыях вызначэння рыс народнага характару і характараў герояў любоўных песень. У межах аднаго артыкула мы не збіраемся вырашаць гэтую праблему цалкам і катэгарычна, а паспрабуем больш уважліва паглядзець на паводзіны хлопцаў, калі яны выступаюць у ролі залётнікаў, і адзначыць іх залежнасць ад псіхатыпаў герояў. Пэўны накірунак у дадзеным выпадку можа даць кніга А. Афанасьева «Синтаксис любви: Типология личности и прогноз парных отношений» (М., 2000). Аўтар працы зыходзіць з таго, «што ўсе нашы адрозненні тыповыя, як і паўтаральнасць тыповая гэтаксама» [1, 15]. Разнастайнасць чалавечых тыпаў абумоўлена, на яго думку, суадносінамі чатырох псіхічных модулей, або функцый: Эмоцыі («душы»), Логікі («розуму»), Фізікі («цела») і Волі («духа»). Згодна з А. Афанасевым, гэтыя модулі не з'яўляюцца роўназначнымі – яны ўтвараюць пэўную іерархію: «Як прырода пакладзе адна на адну гэтыя чатыры цагліны, такім і будзе ўнутраны свет індывідуума» [1, 17]. У залежнасці ад магчымых чатырох пазіцый кожнай з гэтых функцый, пры якіх дзве верхнія (моцныя) супрацьпастаўляюцца дзвюм ніжнім (слабым), прычым I і IV з'яўляюцца выніковымі (гэта значыць, што пры самавыяўленні для іх вынік даражэй працэсу), II і III – наадварот, працэсійнымі, аўтар вылучае 24 псіхічныя тыпы, суправаджаючы іх аналіз ілюстрацыямі са спасылкай на характар вядомых асоб, якія пакінулі значны след у гісторыі і культуры.

Разам са студэнтамі мы паспрабавалі пайсці далей і вызначыць дамінуючы беларускі нацыянальны псіхатып, зыходзячы з асаблівасцей беларускага фальклору – люстэрка беларускага нацыянальнага характару. Каб захаваць чысціню эксперымента, кожны студэнт вырашаў прапанаваную задачу асабіста. Калі мы параўналі вынікі, то здзівіліся агромністай колькасці супадзенняў у меркаваннях. Пасля падагульнення назіранняў мы без асаблівых перацаняў прыйшлі да пэўнай высновы. Усе пагадзіліся з тым, што першую, выніковую, пазіцыю, галоўнай прыкметай якой з’яўляецца празмернасць, у беларуса займае Эмоцыя – «душа», г. зн. яго перажыванні, пачуцці, але Эмоцыя беларуса, у адрозненне ад палярнасці пачуццяў рускага чалавека, гарманічная, пра што красамоўна сведчыць адсутнасць у беларускай лірыцы залішне «распетых» (працяглых за кошт слоўна-музычных паўтораў) і залішне шалёна-рытмічных твораў. Нездарма лірычная песня «Ой, рэчанька, рэчанька», на думку айчынных даследчыкаў, – найлепшая ілюстрацыя да душэўнага ладу беларуса.

Другая пазіцыя, «працэсійная», была аддадзена Фізіцы («цела», цялесныя адчуванні). Трэба сказаць, што галоўная вартасць чалавека, якая праяўляецца ва ўсіх баках яго жыцця, на думку А. Афанасьева, якраз залежыць ад таго, што займае ў яго другую пазіцыю. Звычайна ўладальнікі 2-й Фізікі – працалюбівыя і працаздольныя людзі, добрыя бацькі. Звярнуўшыся да аналізу гісторыі і сучаснага стану беларускага фальклору, заўважаем, што вялікае месца займаюць у ім каляндарна-абрадавыя песні з апяваннем гаспадароў, гаспадаркі, магічным заклінаннем багатага ўраджаю. Акрамя таго, толькі ў беларусаў ёсць шырокае кола нацыянальна адметных талачных песень, прысвечаных удзельнікам калектыўнай працы-дапамогі. А яшчэ беларусы могуць ганарыцца сваімі хрэсьбіннымі песнямі з іх увагай да нованароджанага дзіцяці і яго бацькоў, неўласцівымі фальклору іншых славянскіх народаў. Наогул, багацце беларускага фальклору можна зразумець і вытлумачыць якраз 2-й Фізікай беларуса, які з’яўляецца працаўніком не толькі ў матэрыяльнай, але і ў мастацкай сферы.

Трэцюю, самую дваістую, уразлівую, слабую ступень у беларуса займае Логіка, псіхічная функцыя, уладальнікам якой А. Афанасьеў дае вобразнае азначэнне «скептык». Трэцяя Логіка пазбягае спрэчак, але любіць нетаропкую, добразычлівую размову. Больш за ўсё 3-я Логіка баіцца паказацца дурнем. Нездарма беларусы з вялікай прыхільнасцю ставяцца да казак, у якіх дурнем застаецца пан, а просты селянін, якога пан лічыць дурным, на самой справе аказваецца разумным і знаходлівым. Бясстрашная 2-я Логіка будзе сумнявацца нават у традыцыйных ісцінах, а 3-я – хаваецца за іх, таму менавіта ад яе носьбітаў даводзіцца чакаць падтрымкі гендэрных забабонаў у адносінах да жанчыны, яе месца ў грамадскім жыцці і становішча ў сям’і, пра што сведчыць вялікая колькасць гендэрна афарбаваных прыказак і прымавак.

Трэцяя Логіка не схільна да адкрытага бунту, але гэта не значыць, што беларусы пакорлівыя фаталісты, проста іх бунт супраць улады мае іншы характар, чым у рускіх і ўкраінцаў: ён не выбуховы, не моцны, але ўпарты і

ціхі. Грунтуючыся на змесце беларускіх легенд, можна заўважыць, што беларусы часцей за ўсё цішком збягалі ад паноў-прыгнятальнікаў, імкнучыся дасягнуць вольных зямель, няхай тыя і будуць сярод гіблых балотаў. Шчырую радасць адчулі ўцекачы, калі ўбачылі сухія мясціны, і па першаму слову, якое вырвалася з іх вуснаў, назвалі новую вёску Радастава (легенда аб заснаванні в. Радастава Драгічынскага р-на Брэсцкай вобл.). А вось жыхароў суседняй вёскі Сварынь, выхадцаў з блізкай Украіны, празвалі сварынцамі за тое, што яны, абараняючы сваю годнасць, увесь час спрачаліся з панам. Нарэшце той не вытрымаў і проста прагнаў ад сябе тры самыя непахісныя і непакорлівыя сям'і, якія перабраліся на Беларусь (легенда аб заснаванні в. Сварынь Драгічынскага р-на).

Асобная тэма – схільнасць 3-й Логікі да прымхаў і забабонаў. У беларускім фальклоры выдатна прадстаўлены казанні, звязаныя са сферай ніжэйшай міфалогіі, таму беларускія матэрыялы лічацца ў славістаў багатай і дастаткова надзейнай крыніцай для рэканструкцыі міфалагічных уяўленняў старажытных славян.

А. Афанасьеў падкрэсліў, што «Воля... з'яўляецца нябачным стрыжнем усяго парадка функцый». У залежнасці ад месца Волі на ступенях функцыянальнай іерархіі ён вылучыў, вобразна ахарактарызаваўшы іх, псіхатыпы з 1-й Воляй («цар»), 2-й («дваранін»), 3-й («мешчанін») і 4-й («прыгонны»), прычым, на яго думку, «1-я Воля – уся **як бы** маналог, лішак, вынік, індывідуалізм, 2-я Воля – уся **як бы** норма, дыялог і працэс. 3-я Воля – уся **як бы** закамлексаванасць, татальная ўразлівасць, 4-я Воля – уся **як бы** воск, залежнасць і ўсёяднасць» [1, 138]. Тыповага беларуса з яго чацвертай Воляй вызначае тое, што ў любой сістэме ён «аўтаматычна змяшчае сябе не на верхнюю, як «цар», а на ніжнюю яе ступень, адводзячы сабе ролю пасомага, падначаленага, дзіцяці» [1, 205]. Самымі мілымі людзьмі на свеце назваў носьбітаў 4-й Волі А. Афанасьеў, і яго характарыстыка цалкам адпавядае беларускаму нацыянальнаму характару. Характарызуючы беларусаў, даследчыкі падкрэслівалі такія іх рысы, як абаяльнасць, ветлівасць, даверлівасць, добразычлівасць, шчырасць, арыентацыю на традыцыі і аўтарытэты. Можна дадаць, што беларус успрымае і будзе адносіны па прыказках і песнях, яго мысленне фальклорна арганізаванае.

Калі б мы ў аспекце беларускага нацыянальнага характару аналізавалі каляндарна-абрадавую паэзію беларусаў, то ў якасці базавых псіхічных функцый, безумоўна, абралі б яго 1-ю Эмоцыю і 2-ю Фізіку. Але разглядаючы тыпы залётнікаў у песнях пра каханне, лічым мэтазгодным абапірацца на дамінуючую 1-ю Эмоцыю. Пры гэтым, памятуючы аб тым, што стасункі галоўных персанажаў любоўных песень у большай ступені будуцца ў залежнасці ад іерархічнага становішча Волі, чым ад Фізікі і Логікі, спынімся на аналізе толькі трох тыпаў залётнікаў, у якіх Воля адпаведна займае чацвертую, трэцюю і другую ступень.

Такім чынам, будзем лічыць, што выражэнне пачуццяў у беларускага хлопца – залётніка часцей за ўсё праходзіць па яго 1-й Эмоцыі. Уладальнік 1-й Эмоцыі (А. Афанасьеў вобразна назваў яго «рамантыкам») – звычайна

вельмі таленавіты залётнік, бо здольнасць адчуваць і выказваць пачуцці закладзена ў ім прыродай. Дыяпазон і спектр пачуццяў у такога залётніка агромністы – ад прыцішанага да надзвычай эмацыянальнага, што і знайшло ўвасабленне ў беларускіх любоўных песнях. Тут неабходна зрабіць адну істотную заўвагу. Агульнапрызнана, што бытавыя пазаабрадавыя песні – гэта ў асноўным жаночая творчасць. Такім чынам, нават тады, калі залётнік выступае ў ролі экспліцытнага аўтара, прысутнічае ў песнях як суб’ект выказвання, за яго часцей за ўсё «гаворыць» жанчына – аўтар імпліцытны, якая нібыта пераўвасобілася ў героя. Адсюль вынікае, што залётнік як вобраз любоўнай лірыкі, як пэўны псіхалагічны тып трансліруецца праз бытавую і фальклорную свядомасць жанчын. Яго вобраз і пачуцці – абагульненне жаночых назіранняў над залётнікамі, іх здольнасцю ўзбуджаць эмацыянальна-псіхалагічныя рухі дзявочай душы.

Прывабнасць залётніка не так у абліччы, хаця ў песнях адзначаюцца рысы яго знешнасці – «сам бялявы, вус чарнявы», як у голасе і словах. Дзяўчына шкадуе, што яна не зязюлька, а то б «абляцела ўсю Украіну і цёмны лясочак і пачула міленькага ціхі галасочак» [3, 57]. Менавіта на яго голас, а зусім не на голас бацькоў, гатова, забыўшыся пра ўсё, бегчы дзяўчына:

*Я пайду, да душы, пайду, далібог, пайду –
Ночка відна, рэчка ціха, кладачка машчона* [3, 53].

Залётнік-«рамантык» звычайна шчодро адораны музычным голасам з прываблівым тэмбрам, які западае ў душу дзяўчыны:

*Пайду ў лес, пайду ў лес,
Наламаю маю,
Дзе мой мілы заняе –
Па голасу ўзнаю* [3, 58].

Выкрываючы «рамантыка», А. Афанасьеў дае яму даволі знішчальную характарыстыку: «Шакіруючая праўда такая, што «рамантык» – такуючы глушэц, які жыве ў ілюзорным свеце гіпертрафіраваных перажыванняў, дабраахвотны заложнік сваіх залішніх і аўтаномных эмоцый» [1, 42]. Беларускага залётніка хутчэй за ўсё можна назваць салаўём, што адпавядае яго сімвалічнаму абазначэнню ў тых любоўных песнях, дзе разбураецца гендэрны стэрэатып мужчыны, згодна з якім яго вызначальнымі рысамі з’яўляюцца стрыманасць пачуццяў, рашучасць, мужнасць. Куды падзяваецца гэтая стрыманасць, калі хлопец залятаецца да дзяўчыны! Ён упарта «ходзіць каля хаты» [3, 57], а калі дзяўчына не выходзіць, то яго рэакцыяй могуць быць слёзы і жаласлівыя гаваркія словы:

*Ходзіць Ясенька
Ды скрай ваконца,
Ўсё плача:
– Выйдзі, дзяўчына,
Сэрца адзіна,
Да мяне.
Сінія вочы
Спаці не хочуць*

Без цябе! [3, 88].

Хлопец ніколі не ўтрымаецца ад таго, каб ў прывабным свеце выказаць сябе перад дзяўчынай, падкрэсліць, на якія ахвяры ён здатны дзеля сустрэчы з ёю:

– *Дзе ж ты, мілы, валачыўся,
Што на пояс замачыўся?
– Я ішоў к табе расою,
Па пожаньцы над ракою* [3, 74].

А хіба не было іншага шляху, бо спатканне адбылося не ўвечары, калі трэба ісці да дзяўчыны патаемна, а тады, калі ўжо «на двары дзень бяленькі»?

Даўно заўважана такая акалічнасць: чамусьці самыя лепшыя, узнёслаэмацыянальныя залётнікі не вельмі спяшаюцца са сватаннем і шлюбам. Так, адзін з варыянтаў песні «Ой, рэчанька, рэчанька» завяршаецца здзіўленым пытаннем: «Ах, Ясенька, чаму ты не жэнішся» [3, 60]. Адказ на яго знаходзім у песні «Сядзіць голуб на дубочку»:

*Не ўсе тыя сады цвітуць,
Што раскідаюцца,
Не ўсе тыя дзевак бяруць
Што залятаюцца* [3, 105].

Зразумець гэтую акалічнасць можна з улікам заўвагі А. Афанасьева: эмацыянальная мова залётніка-«рамантыка» і сапраўднасць – розныя рэчы. За шчырым прызнаннем у каханні зусім не абавязкова стаіць думка аб хуткай жаніцьбе. Вельмі часта яе, наадварот, няма, бо, па А. Афанасьеву, «стасункі наогул праходзяць не па эмацыянальнай, а па валявой функцыі» [1, 41]. А калі яна чацвертая («прыгонны»), то гэта значыць, што каханая дзяўчына дарэмна будзе чакаць сватоў. Тут улада належыць ужо гендэрным стэрэатыпам паводзінаў. Нягледзячы на тое, што беларускія бацькі даволі памяркоўна ставіліся да пачуццяў сваіх дзяцей, імкнуліся ўлічваць іх, калі справа тычылася сватання дзяўчыны, хлопец разумеў і прымаў як належнае, што апошняе слова заставалася за імі. Так і ў песні «А калі ж той вечар» каханак, якога дзяўчына патаемна прымае ў сваёй хаце, шчыра прызнаецца:

– *Я цябе, дзяўчына,
Любіў, любіць буду,
Сазнаюсь на праўдзе –
Сватаці не буду.
Рад бы я ўзяці –
Не вяліць мне маці.
Як цябе вазьму я,
То не ўседжу ў хаце* [3, 86].

І ў гэтых словах увесь залётнік-«рамантык» з чацвертай Воляй. Звяртае на сябе ўвагу той факт, што ўсё ж такі ў песні дапушчаецца магчымасць узяць дзяўчыну нават супраць волі маці, але каханак клапоціцца не аб дзявочым лёсе, а аб сваім уласным: «то не ўседжу ў хаце». Вялікая бяда для дзяўчыны, калі на яе шляху сустрэнецца «рамантык» з воляй «прыгоннага», якога яна пакахае. Асаблівасць псіхатыпу такога залётніка палягае ў тым,

што ім вельмі лёгка кіраваць збоку. Можна па-рознаму інтэрпрэтаваць сітуацыю ў песні «Чаму не прышоў, як месяц узышоў» у залежнасці ад таго, якім мы палічым стаўленне хлопца да дзяўчыны. Калі ён ужо не кахае дзяўчыну, то адбываецца, што хлопец, па сутнасці, здэкваецца з яе, апраўдваючыся тым, што яго не пусціла меншая сястра. Але тут магчымы і іншы варыянт: перад намі прадстаўнік 4-й Волі. Для такога хлопца дастаткова нават малага ціску збоку, каб ён падпарадкаваўся і не паехаў да дзяўчыны, хаця і каня меў, і сцежку ведаў, і маці выпраўляла, але меншая сястра так яго застрашыла, што ён застаўся ў хаце [3, 89–90].

«Рамантыкі» з 4-й Воляй мілыя, абаяльныя, але слабыя людзі, якія схільны паважаць традыцыі, чужы аўтарытэт, толькі не саміх сябе, уласныя жаданні і памкненні. Для іх вельмі важна, што гавораць людзі, і дзяўчыне застаецца з сумам адзначаць:

*А за ліхімі за марозамі
Рутачка не ўсходзіць,
А за людскімі языкамі
Міленькі не ходзіць [3, 111–112].*

У такога залётніка, які сапраўды шчыра кахае дзяўчыну, заўсёды напалатове папрокі са спасылкай на чужыя меркаванні:

*– А я табе скажу,
Што людзі гавораць, –
Што да цябе, мая міла,
Кавалеры ходзяць [3, 117].*

Яшчэ больш слабы, уразлівы да вясковых плётак «рамантык» з 3-й Воляй («мешчанін», па вызначэнні А. Афанасьева). Ён вельмі нерашучы, няўпэўнены ў сабе. Звычайны стан душы хлопца з 3-й Воляй – сум, туга, журба, скаргі на долю. Ён сам не разумее, што з ім адбываецца, чаму ён не такі, як усе людзі: «*Божжа мой, божжа, па кім я ўдаўся?*» [3, 238]. Часта яго каханне моцнае, ды нявыказанае: дзяўчына можа і не здагадацца пра яго пачуцці, бо хлопец не асмеліўся зрабіць крок насустрач свайму шчасцю і дзяўчыну аддалі за другога. Ён той самы заўсёдны «трэці», які «*слёзы роніць, што любіў ды й не ўзяў*» [3, 243].

Аналізуючы песню «А дзе тая крынічанька» [3, 238–239], А. Гурскі сцвярджае, што хлопец, каханая дзяўчынанька якога «за іншага пашла», «не збіраецца нудзіць і сумаваць. Рашучы і настойлівы, ён упэўнены, што верне каханую». На яго думку, другая частка песні, якая змяшчае выказванні-намеры лірычнага героя, «пазбаўлена якой бы там ні было меланхоліі. Наадварот, яна гучыць у выразным мажорным тоне:

*Ой, я тую крынічаньку
Тыччам ператычу,
Да я сваю міленькую
К сабе пераклічу [2, 131].*

Так, калі глядзець толькі звонку і слухаць толькі словы. А калі паспрабаваць зразумець сітуацыю знутры як аўтаномную, то давядзецца прызнаць, што ўсё гэта толькі пустыя мары і неадэкватная ацэнка сапраўднай

сітуацыі, як і ў яшчэ адным варыянце песні, дзе герой у думках звяртаецца да засмучонай і заручонай з другім дзяўчыны, калі тая плача па з'ехаўшаму з войскам нашаму герою, прасцей кажучы, збегшаму ад неабходнасці прыняць рашэнне:

*Не плач, не плач, дзяўчынанька,
Як табе вярнуся.
Усёй душою, шчырым сэрцам
К табе прыхілюся.
Зажывём мы, запануем,
Як галубкоў двое,
І раздзелім з табой шчасце,
Долю і нядолю [3, 240].*

Не вернецца і не раздзеліць, а калі і вернецца, то нічога не зробіць. Не звяртаючы ўвагі на рэальнасць, такі залётнік часам шчыра верыць у магчымасць ідэальнага выхаду са становішча, захапляючыся ўласнымі марамі і трызненнямі, абараняючы тым самым сваё сапраўднае бяздзейснае «я» ад расчаравання. А. Афанасьеў падкрэсліў даволі непрывабную рысу эмацыянальнага чалавека з 3-й Воляй: ён «ліцэдзейнічае не толькі ў грамадстве, але і перад самім сабой» [1, 182]. Драматычна напружаная сітуацыя адразу высвечвае недахоп высакародства і чуласці ў такога залётніка. Калі дзяўчына каля крыніцы сарамліва адмаўляецца ад яго пярсцёнка і паслуг, ён не разумее яе сціпласці і адразу пачынае незадаволена падазраваць яе ў здрадзе, шкадаваць сябе, свае пачуцці і марна патрачаны час:

*Ой, напэўна, дзяўчыначку
Другі спалюбіў,
Жалка, жалка маіх ножак,
Што я к ёй хадзіў.
Жалка, жалка маіх ручак,
Што я абдымаў,
Жалка, жалка маіх губкаў,
Што я цалаваў [3, 244].*

Хлопцу нават не прыходзіць у галаву, што ён здольны «перагуляць» саперніка, якога, можа, сам і выдумаў, не разумеючы прычыну паводзінаў дзяўчыны.

Несвядомы падман і самападман – тая зброя, якой схільны карыстацца эмацыянальны залётнік з 3-й Воляй, каб нейкім чынам прыстасаваць сітуацыю да свайго душэўнага ладу. Яму не пазайдросціш, бо гіпертрафіраваная 1-я Эмоцыя заўсёды афарбоўвае сітуацыю ў чорны колер і робіць яго ўнутраныя пачуцці глыбока трагічнымі. Дастаткова самай маленькай псіхалагічнай перашкоды ці праблемы, каб хлопца напаткала мацнейшая дэпрэсія, пра што сведчыць яго ацэнка ўласнага стану: «*Каля майго сэрца ўсё журба ўеца*» [3, 248], і яшчэ больш экспрэсіўная – «*сэрца маё з жалю разрываецца*» [3, 248]. «*Смуцен, невясёл*» [3, 247] – звычайны стэрэатып апісання псіхалагічна зломленага залётніка. Водбліск душэўных

пакут такога персанажа знаходзім у шэрагу твораў-маналогаў з красамоўнымі зачынамі «Забалела галованька, відна, я памру» [3, 245], «Баліць мая галованька, знаць, скоро памру» [3, 247], «Журба мая, журба, ты мяне журыла... і з розуму збіла» [3, 248]. Пужаецца, стогне, енчыць ды не памірае, бо спадзяецца, што нехта перапыніць яго пакуты і прывядзе каханую. Але парадокс заключаецца ў тым, што людзі нават не ведаюць пра аб'ект яго пачуццяў, хаця шчыра імкнуцца дапамагчы гаротніку: «Ой, прывялі дзяўчыначку, відна, не маю» [3, 245]. Паўстае цікавы тып заглыбленага ў свае пачуцці хлопца, які нібыта існуе ў другой рэальнасці і заўсёды няўмольна спазняецца і з прызнаннем у каханні, і з сватаннем. Лёгка заўважыць, што ў першую чаргу ён шкадуе не дзяўчыну, якую аддаюць за другога, а сябе, і яго хваравітыя скаргі выліваюцца ў двухсэнсоўную формулу: «Ды жаль жа мне дзяўчыначкі, што яе не ўзяў» [3, 246]. Спрабуючы ўпэўніць сябе ва ўласнай годнасці, ён схільны змагацца з журбою толькі адным вядомым яму спосабам – гарэлкай:

*Я слаўны хлапчына,
Журбы не баюся,
Пайду да карчомкі,
Водачкі нап'юся* [3, 248].

Зноў жа самападман, бо, здаецца, не дапамагае добра правераны мужчынамі сродак. Пасіўнага, прыбітага сваімі перажываннямі хлопца звычайна жэняць бацькі, бо сам ён здольны толькі журыцца, засмучацца, хадзіць каля Дунаю, думаць аб самагубстве [3, 211] або гуляць з недаросткамі [3, 212]. Знаходзячыся ўвесь час у нейкім няпэўным становішчы, хлопец бессэнсоўна ходзіць, блудзіць, плача, параўноўвае сябе з больш актыўнымі таварышамі, баіцца цяперашняга, а яшчэ больш будучага. Адна надзея на Бога:

*Божжа, з неба високага
Глянь на мяне, маладога!
Глянь на мяне, што я прашу,
І дай мне жонку харашу.*

Хлопец з 3-й Воляй з'яўляецца найлепшай ілюстрацыяй да ідэй З. Фрэйда. Псіхалагічна ён залежыць ад маці. У апісанні добраі, на яго погляд, жонкі адчуваецца моцны ўплыў матчыных меркаванняў аб ідэальнай нявестцы:

*Штоб была добра гаспадыня
І харошая дружына,
І каб хаты пільнавала,
І другога не кахала* [3, 210].

Карацей, у сваёй жонцы ён хоча знайсці другую маці, аднак гэтага не адбываецца.

Тыповай была сітуацыя, калі шлюб бралі згодна дамоўленасці паміж бацькамі. Адсюль горкае расчараванне ў сямейным жыцці абодвух бакоў. Выдадзеная за нялюбага, дзяўчына адразу была запраграмавана на нешчаслівы лёс, але ж не ў лепшым становішчы знаходзіўся і малады муж. У

сваіх няшчасцях ён вінаваціў не самога сябе, не сваю былую нерашучасць, з-за якой згубіў каханую дзяўчыну, не свой страх браць на сябе адказнасць у прыняцці рашэнняў, а бацькоў і, немаведама чаму, сваю жонку. Звычайнымі былі ўцёкі слабой волі ў п'янства, схільнасць да сямейнага садызму, жаданне прынізіць жонку, спагнаць на ёй сваю злосць і няслушнасць. Менавіта дадзены тып з'яўляецца ў сямейна-бытавых песнях самым яркім выразнікам і носьбітам гендэрных забабонаў, згодна з якімі ён будзе сістэму заганных стасункаў ва ўласнай сям'і.

Прыемна адзначыць, што шмат твораў беларускай любоўнай лірыкі прысвечана апяванню вернага, шчырага, шчодрога кахання хлопца, які не здольны на здраду, не схільны слухаць, што кажуць людзі:

*Няхай гавораць, няхай сачуюць
Хоць цэламу свету.
Я цябе любіў, любіць буду,
Мой ружовенькі цвету!* [3, 119].

Або:

*– Няхай гавораць,
Мы іх не баімся,
Прыдзе та нядзеля,
На шлюб станавімся* [3, 124].

Відаць, у гэтых выпадках мы маем зусім іншы тыпаж залётніка – уладальніка 2-й Волі (“двараніна”), бачым перад сабой смелага, рашучага, непахіснага ў сваіх пачуццях хлопца. А. Афанасьеў наступным чынам тлумачыць гэты тып: «У «двараніна» – вялікае сэрца. Не хачу нікога крыўдзіць, але толькі 2-й Волі дадзена па-сапраўднаму кахаць. Шчырае каханне – самааддача. А на самааддачу здольны толькі той, хто гатовы дзяліцца, каму ёсць што даць, і даць без рызыкі збяднення. Усім гэтым умовам адпавядае толькі 2-я Воля» [1, 166–167].

Менавіта каханак з 2-й Воляй з'яўляецца лепшым прадстаўніком мужчыны-беларуса, выразнікам і захавальнікам сапраўднай народнай маралі, а не гендэрных міфаў. Ён не ўлашчвае дзяўчыну падарункамі і ліслівымі словамі, каб потым здраціць, ашукаць яе давер, а ставіцца да каханай ўзнёсла і з павагай:

*А што ж я думаю,
Красну дзевіцу кахаю,
Паклічу я мілу
К сабе на параду* [3, 195].

Чалавек, які жыве ў суладдзі з сабою, прыгожа і адкрыта заляцаецца да дзяўчыны, знаходзячы для яе асабліва цёплае вобразнае азначэнне – радушэнька:

*Там і рэчка, там і мост,
Там я сваю радушэньку
На ручаньках перанёс.
Перанёс, пераскочыў,
Нічога не замачыў* [3, 190].

Людзі часта не могуць зразумець таго, што для такога хлопца каханая – найпрыгажэйшая ў свеце. На іх здзіўленае пытанне, «*ці ты п'ян быў, ці змыліўся, што ў такую некрасівую ўлюбіўся*», ён упэўнена і свядома адказвае:

Я не п'ян быў, не змыліўся:

У дзявочыя ясныя вочы

Улюбіўся! [3, 192].

«Асобасная адкрытасць, прастата, адэкватнасць сабе ў любой сітуацыі, адсутнасць другога, задняга плана» – асновапалагальныя, на думку А. Афанасьева, элементы другой псіхічнай функцыі [1, 167]. Сімвалічным вобразам такога хлопца з'яўляецца сокал. Цікава, што дзяўчына і яе маці інтуітыўна адчуваюць надзейнасць хлопца-сокала, маці нават дае дачцэ парад хутчэй прынадзіць сокала [3, 91]. Хлопец-арол можа проста звесці дзяўчыну [3, 65]. Імпульсіўнасць учынкаў асабліва характэрна для казакаў, якія затлумліваюць галаву даверлівым дзяўчатам, забіраюць з сабою, а потым яшчэ і насміхаюцца з іх. Інакш у хлопца-сокала: словы і ўчынкі прадуманы, вывераны. Суцяшаючы каханую, якая чамусьці «*на свайго міленькага зажурылася*», хлопец разумее прычыну яе турботы і спяшаецца выправіць становішча, прапануючы дзяўчыне разам ехаць да яе хаты. З пачуццём уласнай годнасці ён шляхетна, не хаваючы сваіх самых добрых намераў у дачыненні да дзяўчыны, звяртаецца да яе маці:

– Добры вечар, старая маці,

А я вось – твой зяць.

Ці не пусціш Ганулечку

У сад пагуляць [3, 85].

Толькі моцны чалавек без страты сваёй годнасці здольны схіліцца да ножак маці дзяўчыны, просячыся нанач, але не проста начаваць, а «*касу таргаваці, цябе, маладую, за сябе ўзяці*». Ён шчодро кладзе «*за русую касу тры тысячы*» і забірае дзяўчыну з сабою [3, 268–269].

Немагчыма ўявіць сабе, каб «сокал» прапанаваў дзяўчыне смяротнае выпрабаванне:

Зчаруй, дзеўка, брата свайго,

Будзеш меці міленькага [3, 106].

Або каб з яго вуснаў выраваліся такія папрокі і праклёны:

– Я цябе любіў,

Я цябе кахаў,

Цераз цябе, маладую,

Многа ноч не спаў.

Ой, а ты мяне

Ужо пакінула,

Бадай твая красонька

Марна згінула [3, 66].

Або:

– А каб жа ты, дзяўчыначка,

Тады замуж пайшла,

Як у млыне на камені

Пшанічанька ўзышла [3, 216].

«Салавей» скажа каханай, што думаў яе браці, але адразу спашлецца на перашкоду: «Цераз злыя варажэнькі мушу пакідаці». Справа не ў ворагах, а ў меркантильнасці кандыдата:

Ой, каб жа ты, дзяўчынанька,

Капу грошай мала,

То са мною, дзяўчынанька,

У пары б ты стаяла [3, 164].

А «сокала» не вельмі цікавіць пасаг дзяўчыны: «Ты ў мяне пасаг сама, як на небе зара» [3, 153].

Хлопец-«салавей» чуе толькі сябе, «сокалу» прыемна слухаць мілую:

Ой, выйдзі, дзеўча, сэрца і душа,

Да прамоў жа мне слова [3, 119].

Душэўная шчодрасць «сокала» праяўляецца ў тым, што ён схільны да дыялогу, умее гаварыць і слухаць другога, нагаварыцца з мілай для яго вялікае шчасце [3, 262]. Ён любіць і паважае сваіх бацькоў, але гэта той тып, які разумее, што будаваць уласную сям'ю трэба праз даверлівыя стасункі з дзяўчынай, а не па падказцы старэйшых:

З бацькам жыву, з маткай жыву

Ды не нажывуся,

А з табой, дзяўчыначка,

Не нагаваруся [3, 381].

Відаць, невыпадкова, маці раіць дачцэ назваць такога хлопца “мілым да саколам”, калі той просіць: «Маладая дзяўчыненька, размоўся са мною» [3, 125]. Стасункі «сокала» з каханай вызначаюцца вялікай адказнасцю.: «Будзем гаварыці, як на свеце жыці» [3, 190]. Цікава, што дзяўчыны па-рознаму ацэньваюць магчымыя паводзіны «сокала» і «салаўя», калі «бог знае, бог ведае», дзе тыя начуюць. У вернасці «сокала» дзяўчына цалкам упэўнена:

Начуе мой мілы

У лузе пры даліне [3, 270].

«Салаўю» дзяўчына не вельмі давярае, бо ад яго можна чакаць усяго, пра што сведчаць такія словы:

Калі ён у дарозе,

Прынясі яго, божа,

Калі ў дзеванькі на пасцеленьцы,

Пакарай яго, божа [3, 272].

Цяжка ўявіць сабе, што «салавей», даведаўшыся пра цяжарнасць дзяўчыны ці нараджэнне дзіцяці, пашкадуе гаротніцу, ад якой адраклася ўся радзіна, кінецца яе суцяшаць, абяцаючы адразу ажаніцца. Цвёрды, высакародны характар «сокала» не ведае ваганняў. Па-першае, ён спяшаецца не проста да маці свайго сына, а «да кахання свого». Па-другое, яго цешыць тое, што ён стаў бацькам. Не звяртаючы ўвагі на «радзімоньку», што, «як сабакі, брэша», хлопец бярэ каханую «за ручаньку, лічэйка цалуе» [3, 356]. У другой песні «сокал» чыстасардэчна прызнаецца камандзіру, чаму яму

тэрмінова трэба паехаць на радзіму: «*Мае дзеўка сына праз маю прычыну*» [3, 357]. Добра разумеючы становішча дзяўчыны з пазашлюбным дзіцем, мець якога лічылася на вёсцы ганьбай, ён не цураецца адказнасці і маральна падтрымлівае бедную маладую маці, якая да таго завагалася, што ў яе нават з’явіліся думкі аб смерці:

– *Не ўмірай, дзяўчына,
Гадуў маго сына,
З Русі павярнуся,
З табой ажанюся* [3, 358].

«Сокалу» менш за ўсё ўласцівы мужчынскі эгаізм. Не ведаючы, калі ён вернецца на радзіму, «сокал» дае дзяўчыне свабоду: «*Нас на свеце многа – выбірай любога*» [3, 367]. І гэта зусім не абыякавасць да яе пачуццяў, а павага да асобы, далікатнасць і бескарыслінасць узнёслага характару. Апынуўшыся далёка ад каханай, ён не шукае ёй замену, а «штодзень лісты піша» [3, 398]. Парукай яго вернасці з’яўляецца сумленне, якое не дазваляе ашукаць давер дзяўчыны:

– *Скарай мяне, божа, у вялікай дарозе,
Калі я замыслю аб іной нябозе.
Ты ў мяне, дзяўчына, ты адна,
Як на небе ясная зара* [3, 400].

Разлучыць яго з дзяўчынай можа, бадай, толькі смерць:

*Перад богам прысягаю,
Як любіў, так і кахаю,
Тады скончу міласць к тобе,
Калі лягу ў цёмным гробе* [3, 404].

Відаць, здольнасцю стварыць шчасліваю сям’ю больш адораны менавіта тып «двараніна» (1-я Эмоцыя, 2-я Воля), але тэма шчаслівай сям’і не надта цікавіць мастацтва, у тым ліку і народныя сямейна-бытавыя песні, бо, як яшчэ заўважыў Л. Талстой, усе шчаслівыя сем’і шчаслівыя аднолькава.

На жаль, у адным артыкуле немагчыма разгледзець стаўленне да каханна ўсіх вылучаных А. Афанасьевым 24 псіхатыпаў. Мы спыніліся толькі на трох найбольш цікавых і паэтычна распрацаваных тыпах залётніка, трох модулях, вызначыўшы іх па 1-й Эмоцыі, наогул характэрнай для беларусаў, і трох пазіцыях Волі – другой, трэцяй і чацвёртай. Але і гэтага аказалася дастаткова, каб упэўніцца ў тым, што вобраз залётніка ў песнях пра каханне не маналітны. Вельмі важна адзначыць, што беларускі народ пры дапамозе псіхалагічных дэталаў, праз сімвалічныя характарыстыкі, унутраныя маналогі і дыялогі персанажаў тонка адрознівае розныя тыпы залётнікаў. Высветлілася, што ў аднолькавых сітуацыях яны паводзяць сябе адпаведна сваёй псіхалагічнай прыродзе, прычым пэўная незалежнасць ад гендэрных стэрэатыпаў ўласціва толькі прадстаўнікам 2-й Волі.

ЛІТАРАТУРА

1. *Афанасьев А.* Синтаксис любви: Типология личности и прогноз парных отношений. М., 2000.
2. *Гурскі А. І.* Тайны народнай песні. Мн., 1994.
3. *Песні пра каханне / Склад. І. К. Цішчанка.* Мн., 1978.